

Korta meddelanden

En försvunnen runsten från By i Dalarna

Dalarna är i runologiska sammanhang främst känt för de s.k. dalrunorna, som var allmogens vardagliga skrift från 1500-talets slut till senare delen av 1800-talet. Antalet nu kända dalruncinskrifter lär överstiga 250 stycken (Hallonqvist & Gustavson 1985 s. 4). Dalrunorna har ansetts vara en vidareutveckling av det medeltida helstunga alfabetet, men avsaknaden av inskrifter från vikingatid och medeltid har gjort det svårt att säga något bestämt om runornas bruk i detta landskap under äldre tid. På senare år har dock några runinskrifter kommit i dagen vid arkeologiska utgrävningar i Leksands socken, vilket antyder att en medeltida runtradition kan ha funnits i Dalarna. År 1977 påträffades vid undersökningen av ett medeltida kulturlager i Västannor två runristade blybleck. Det ena blecket bär en längre bön på latin och har på runologiska grunder daterats till 1200- eller 1300-talet (Gustavson & Snædal Brink 1980 s. 229 ff.). Det andra runblecket, som åtminstone i sitt nuvarande skick tycks sakna språklig mening, kan möjligen vara ett århundrade äldre (Gustavson & Snædal Brink 1979 s. 228 ff.). Sommaren 1983 gjordes ännu ett fynd, denna gång vid en arkeologisk undersökning i samband med den nya sträckningen av riksväg 70 mellan Tunsta, Leksand och Krönbacken. I en skelettgrav daterad till tiden 1000–1100 e. Kr. påträffades ett litet bronsbleck med en kortare otolkbar inskrift (Gustavson & Snædal Brink 1984 s. 250 f.).

Det har allmänt antagits att runstenar inte har rests inom det område som numera utgör landskapet Dalarna. Ett runstensfragment har dock påträffats vid Norr Hesse i Stora Tuna socken. Fragmentet, som nu finns i Dalarnas museum (DM 8059), är ristat på båda sidor och bär enligt Sven B. F. Janssons undersökning runorna ... *orum* x— ... (ATA 3360/48, citerat hos Serning 1966 s. 202 f.). Jansson framhåller att såväl runformer som hugg-

ningsteknik visar att runstenen stammar från 1000-talet. Man har dock ifrågasatt om detta runstensfragment ursprungligen kommer från Dalarna (Hyenstrand 1974 s. 226 f.). Anledningen är förmodligen att fragmentet är av röd sandsten, vilket inte finns naturligt i Tunabygden (Andersson 1972 s. 26). Det är dock fullt möjligt att själva stenmaterialet kan ha importerats från ett annat område, vilket uppenbarligen skett i Uppland vid samma tid (Palm 1992 s. 129).

I den topografiska och antikvariska litteraturen från 1700- och 1800-talet förekommer ibland spridda notiser om runstenar i Dalarna. En sammanställning, som gjorts av Åke Hyenstrand (1974 s. 225 ff.), omfattar uppgifter om tre sådana stenar: en i Mora kyrka, en på Kapellbacken i Hedemora samt en vid Fullsta i By socken. Ingen av dessa stenar har dock senare kunnat återfinnas och man har betvivlat att det verkligen rört sig om runstenar.

Uppgiften om runsten i By socken har framställt som den svagast underbyggda. Denna återgår endast på en kort anteckning gjord av O. W. Wahlin under hans antikvariska resa genom Dalarna sommaren 1867. Från sitt besök i By socken har Wahlin noterat: "En runsten påstår en person sig hafva sett å Fullsta gårde, men den kunde ej återfinnas" (Wahlin 1867 s. 34). Denna uppgift refereras av Carl Larsson i By (1920 s. 45), som dessutom tillägger att en runsten enligt en osäker tradition skall finnas inmurad i By kyrkas vägg. Senare uppgifter saknas.

Det finns emellertid en hittills ouppmärksam anteckning hos Richard Dybeck, som tycks bekräfta att en runsten på 1800-talet verkligen funnits i By socken. Dybeck besökte Dalarna flera gånger under sina forskningsresor och i arbetsberättelsen för 1863 har han noterat följande:

Uppgifne runstenar derstädes. Blott
 den ene af dem fanns (i By socken),
 men eger i behåll blott runorna...
 RR*†††. . . . . - En klen skörd efter
 en mödosam resa! - Der och hvad

Fig. 1. Richard Dybecks uppteckning av inskriften på runstenen i By. Ur arbetsberättelsen för 1863 (ATA).

Genom flera socknar i landskapet [= Västmanland], der åtskilligt här och der iaktogs, begaf jag mig till Dalarne, egentligen för att söka två uppgifne runstenar derstädes. Blott den ene af dem fanns (i By socken), men eger i behåll blott runorna... **ur x half** ... - En klen skörd efter en mödosam resa! (Dybeck 1863 s. 19f.).

I en artikel betitlad "Dalarne och Dalfolket" i tidskriften *Runa* två år senare skriver Dybeck lakoniskt: "Två runstenar - båda ofullständiga - finnas i trakten af Dalelven" (Dybeck 1865 s. 3). Uppgiften återfinns i samma textstycke som omtalar "grafkullar af jord och sand [...] i Norrbärkes, Söderbärkes, Hedemora, Grytnäs, Husby och By socknar", vilket tyder på att en av dessa stenar bör ha varit runstenen i By.

Tyvär anger inte Dybeck var i socknen han 1863 fann den omtalade runstenen. Det är dock inte osannolikt att den är identisk med den sten som Wahlins sagesman fyra år senare mindes sig ha sett i Fullsta gårde. Runstenen, som troligen endast varit ett fragment, tycks ha försvunnit kort efter Dybecks besök. Det kan tilläggas att Dybeck även passerade By socken hösten 1868, men att han denna gång inte nämner någon runsten.

Dybeck läste som tidigare nämnts inskriften på följande sätt (fig. 1):

... **ur x half** ...

5

Runan 2 **r** har enligt Dybecks uppteckning haft öppen form och 4 **a** är tecknad med dubbelsidig bistav. Dessa drag talar för att det bör ha rört sig om en senvikingatida runsten.

Runorna är naturligtvis för få för att bygga någon tolkning på, men teckenföljden motsäger å andra sidan inte att det kan ha rört sig om ett brottstycke ur en meningsgivande inskrift. 1-2 **ur** skulle förslagsvis kunna vara återstoden av ett släktskapsord i akusativ singularis (*fadur*, *broður* e. dyl.). Om detta är riktigt är det frestande att tänka sig runorna 3-6 **half** som början av ett namn i genitiv, t. ex. mansnamnet *Halfdan*, belagt ett 40-tal gånger i svenska runinskrifter.

Dybecks uppteckning av inskriften på runstenen i By är naturligtvis intressant även ur bebyggelsearkeologisk synvinkel. By socken är trots sina jordbruksbygder och kommunikativt goda läge vid Dalälven påfallande fattig på fornlämningar från järnåldern (Hyenstrand 1974 s. 67 ff.). Endast tre gravfält har registrerats i socknen. Dessa består av mellan 10 och 15 fornlämningar och är belägna vid Djupvik (Raä 21), Fornby (Raä 67) och Sisselbo (Raä 146). Samtliga gravfält har varit föremål för undersökning och har kunnat dateras till folkvandringstid och vendeltid, medan vikingatida fynd tycks saknas i gravmaterialet. Inget av gravfälten har dock totalundersökts och samtliga grävningar har skett i äldre tid. Hyenstrand (1974 s. 67) finner det därför "svårt att dra säkra slutsatser om deras totala anläggningstid, och huruvida de representerar bosättning med direkt kontinuitet in i medeltid". Runstenen från By, som av runologiska skäl bör ha tillkommit under 1000-talet, tyder på att en vikingatida bebyggelse trots allt måste ha funnits. Har stenen dessutom haft sin plats vid Fullstad, som helt saknar fasta

fornlämningar, stärker detta misstanken att gravfält kan ha bortodlats, en möjlighet som Hyenstrand (1974 s. 69) också antyder. Det kan i detta sammanhang nämnas att Dybeck har en uppgift om ett numera försvunnet gravfält just på Fullsta ägor. I sin arbetsberättelse för 1868 skriver han nämligen att "de förut bekante ättehögarne i By socken (vid Fullstad, Horndal o. s. v.) funnos i behåll. Flere icke af mig sedde uppgåfvos, men blefvo denna gång obeaktade". (Dybeck 1868 s. 28.) Helt omöjligt är väl inte att det finns ett samband mellan detta numera förstörda gravfält och den omtalade runstenen.

Eftersom spåren av järnåldersbebyggelse är sparsamma i By socken finns det naturligtvis skäl att fråga sig om Dybecks uppgift om en runsten på denna plats kan bero på någon förväxling. Flera skäl talar dock emot ett sådant antagande. Dels företog Dybeck resan till Dalarna just i syfte att söka efter denna runsten, dels har ingen runsten med inskriften ... **ur x half** ... påträffats någon annanstans. By socken gränsar till både Gästrikland och Västmanland och i ett par av de närmast liggande socknarna har runstenar påträffats. I Österfärnebo socken (Gästrikland) finns tre runstenar (Gs 1-3) medan Möklinta socken (Västmanland) har ett runstensfragment (Vs 30) och en runristning i fast block (Vs 31). Det kan nämnas att avståndet mellan den sistnämnda ristningen och Fullsta i By socken endast är ca 5 km fågelvägen. Österfärnebo, Möklinta och By socknar är alla belägna intill Dalälven och man kan kanske förmoda att det just är detta förhållande som gjort att runstenstraditionen kommit att nå dessa trakter.

Det är beklagligt att runstenen i By numera inte kan återfinnas. By socken fornminnes-

inventerades så sent som 1990, men av inventeringsboken att döma har inga försök gjorts att spåra den nämnda runstenen. Detta är dock inte särskilt förvånande med tanke på de uppgifter som hittills varit kända. Den nu framdragna anteckningen hos Dybeck ger emellertid skäl att i framtiden göra noggrannare efterforskningar.

Referenser

- Andersson, L. 1972. "orum". Runstenen från Norr Hesse i St. Tuna – ett 25-årsminne. *Tunum. Tunabygdens Fornminnes- och Hembygdsförenings tidsskrift*.
- Dybeck, R. 1863. Arbetsberättelse 1863 (ATA).
 — 1865. Dalarna och Dalfolket – Strödda utdrag. *Runa*. Stockholm.
 — 1868. Arbetsberättelse 1868 (ATA).
- Gustavson, H. & Snædal Brink, Th. 1979. Runfynd 1978. *Fornvännen* 74.
 — 1980. Runfynd 1979. *Fornvännen* 75.
 — 1984. Runfynd 1983. *Fornvännen* 79.
- Hallonqvist, S.-G. & Gustavson, H. 1985. *Runor i Dalarna*. Karlstad.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Järn och bebyggelse – Studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria*. Dalarnas hembygdsbok 1974. Falun.
- Larsson i By, C. 1920. *En dalasockens historia. By i Folkare härad*. Stockholm.
- Palm, R. 1992. *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön 7. Uppsala.
- Serning, I. 1966. *Dalarnas järnålder*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Wahlin, O. W. 1867. Berättelse om en antiqvarisk undersökningsresa i Dalarna år 1867 (ATA).

Förkortningar

- Gs = Gästriklands runinskrifter. 1981.
 Vs = Västmanlands runinskrifter. 1964.

Magnus Källström
 S:t Paulsgatan 29 B
 11848 Stockholm